

Komparatívna analýza prístupov k vymedzeniu regiónu Strednej Európy

Zuzana JAKABOVÁ, Michal JENČO

Abstract: The contribution deals with various conceptions of Central Europe region. Delimitation of Central Europe is very demanding and complex process. It not only connects geographical criterions of its delimitation but it also reflects broader historical, political, ethnical and cultural framework. Since this term has a relatively dynamic and variable character, its perception among scholars is not still homogenous.

Keywords: central Europe, region delimitation, criterions

Úvod

Na vymedzenie regiónu strednej Európy vplyva množstvo faktorov, ktoré ho nedovoľujú vykonať jednoznačne. Dnes však môžeme s určitosťou tvrdiť, že stredná Európa ako pojem má v geografii svoje pevné miesto. Po roku 1989 sa diskusia na tému vyčlenenia tohto regiónu dokonca zintenzívnila. Hoci jej presné vyčlenenie jednoznačné nie je, je stredná Európa priestorovo kompaktným regiónom. V súčasnej dobe, vyznačujúcej sa intenzívnou politicko-ekonomickou integráciou štátov, stráca podľa mnohých tradičné členenie Európy na význam. V tomto príspevku sa pokúsime zamyslieť nad vymedzením regiónu strednej Európy, analýzou a komparáciou najčastejších prístupov použitých pre vyčlenenie tohto regiónu.

Vychádzame pri tom v podstate z troch skupín kritérií a to: fyzicko-geografických, historicko-politických a kultúrnych. Pozornosť venujeme aj názorom niektorých autorov, ktoré sa zaoberajú otázkou identity obyvateľov vo vybraných regiónoch.

Vyčlenenie strednej Európy na základe fyzicko-geografických kritérií

Fyzická geografia nám ponúka viaceré možnosti vyčlenenia stredoeurópskeho regiónu. V. Král (1993) ho charakterizuje ako „trup, nasadený na kontinentálnu východnú Európu, z ktorej vybiehajú jednotlivé polostrovy“. Z fyzicko-geografických kritérií sa za najčastejšie kritérium vymedzenia regiónu používa reliéf, hoci niekedy sú zohľadňované aj iné fyzicko-geografické aspekty.

Takmer všetci autori sa dosť vágne zhodujú na tom, že región strednej Európy leží „niekde v strede“ kontinentu, medzi Baltským a Jadranským morom. Podľa niektorých autorov tu patria štáty ležiace v Panónskej panve pod oblúkom Karpát, iní sem radia aj alpské štáty. V literatúre sa môžeme stretnúť aj s vymedzením strednej Európy na základe povodí, resp. priebehu významných riek. Do strednej Európy boli napríklad začlenené len štáty, ktorými preteká rieka Dunaj alebo štáty ležiace východne od rieky Rýn, prípadne štáty na západ od rieky Bug.

Aj B. Hnízdo (2002) vidí fyzicko-geografické vymedzenie tohto regiónu problematicky. Ak by sme podľa neho za strednú Európu pokladali územie severne od Álp, nezahŕňala by Južné Tirolsko, Goricu ani Kraňsko – tri historické oblasti už tradične späté s týmto regiónom. Rovnako Karpaty ako kritérium vyčlenenia by zo strednej Európy vylúčili Malopoľsko, no na druhej strane by k strednej Európe patrili aj niektoré typicky balkánske štáty. Ak by bolo severnou hranicou strednej Európy Baltské more, región by stratil svoj vnútrozemský charakter. Rýn podľa autora nemôže byť západnou hranicou strednej Európy, keďže Porýnie je oblasťou, ktorá mala a aj naďalej má značný strategický význam pre celú západnú Európu. Podľa B. Hnízda nemožno jasne vyčleniť ani východnú hranicu regiónu, keďže medzi stredoeurópskym a východoeurópskym priestorom podľa autora chýba „výrazný geografický predel“.

Za stabilnú súčasť strednej Európy považuje R. Ištók (2002) Karpatský región. Karpaty tvoria prirodzenú bariéru, výrazne ovplyvňujúcu štátotvorné procesy v tomto priestore. Tento vnútrozemský horský chrbát od seba oddeľuje priestory medzi Baltským, Jadranským a Čiernym morom, pričom jednotiacu os tohto regiónu vytvára podľa autora rieka Dunaj prostredníctvom svojho riečného bazénu.

Podľa E. Buseka (1986) je fyzicko-geografické chápanie pojmu stredná Európa určené klimatickými súradnicami. Pod týmto pojmom podľa neho geografia chápe prechodné územie medzi západnou oceánskou Európou a východnou kontinentálnou Európou.

Podľa nášho názoru je rýdzo fyzicko-geografické vyhraničenie strednej Európy nedostačujúce, nehovoriac o tom, že sa na ňom nevedia zhodnúť ani samotní fyzickí geografi. Aj keď fyzicko-geografické celky nepochybne zohrávali významnú úlohu v identifikácii stredo európskeho priestoru, neboli jedinou a výlučnou hybnou silou pre formovanie tohto regiónu. Pri celkovom náhľade na túto problematiku je preto nutné všímať si aj iné kritériá vymedzenia než len rýdzo fyzicko-geografické.

Vyčlenenie regiónu na základe historicko-politických aspektov

Aj keď je fyzicko-geografická delimitácia strednej Európy diskutabilná, je jednoznačnejšia a relatívne stabilná v porovnaní s historicko-politickým chápaním tohto regiónu. Krátky exkurz do jeho histórie nám dokazuje, že jeho ponímanie a vymedzenie sa počas stáročí pomerne často menilo. Hraniče strednej Európy sa z tohto hľadiska viackrát transformovali. „Historicko-politická“ stredná Európa sa dokonca po druhej svetovej vojne stratila. Prelomový rok 1989 znamenal jej návrat, ktorý sa odrazil v podobe zaujímavých diskusií o jej podstate a vymedzení.

Hoci sa o strednej Európe ako o svojráznom politickom regióne začalo uvažovať až v 19. storočí, počiatky tohto konceptu vidia viacerí autori už v mnohonárodnostnej habsburskej monarchii, ktorá vznikla v 16. storočí (pozri I. Karlsson 1999, R. Kučera 1992, V. Lacina, J. Hájek 2002). Aj v súčasnosti sa stretávame s názorom, že k strednej Európe patria krajiny a územia bývalého Rakúsko-Uhorska. Na základe toho by sme tam mohli zaradiť dnešné samostatné štáty: Rakúsko, Maďarsko, Česko, Slovensko, Chorvátsko, Slovinsko, Bosnu a Hercegovinu, resp. časti ďalších súčasných – Poľska, Ukrajiny, Rumunska, Srbska i Talianska (pozri D. Gurňák, 2006). Z tohto hľadiska sa región strednej Európy rozširuje nielen o značnú časť balkánskych štátov, ale aj o severovýchodnú časť Talianska. Ako tvrdí J. LeRider (2008), nikoho nezaráža požiadavka Chorvátska pripojiť sa k Európskej únii, no Srbsko či Bosnu a Hercegovinu sú pričleňované k Balkánu.

V kontexte s historicko-politickým chápaním strednej Európy je potrebné spomenúť koncepciu tzv. „Mitteleuropy“. Tento termín vznikol v nemeckej literatúre niekedy začiatkom 19. storočia. Ako prvý ho použil G. Zeune, pričom pod ním rozumel územný pás medzi Atlantikom a Čiernym morom, oddeľujúci severnú a južnú Európu. Autorom najznámejšej koncepcie „Mitteleuropy“ bol Friedrich Naumann a jej účelom bolo definovať nemecké ciele ekonomickej a politickej dominancie v tomto priestore.

Na začiatku mal pojem „Mitteleuropa“ iba chorografický význam. Neskôr označoval región vymedzený na základe fyzicko-geografických čít. Potom sa termín vyskytoval aj v súvislosti s pomenovaním určitého kultúrno-historického regiónu. Najčastejšie ho však autori používajú na vyjadrenie akéhosi národno-politického konceptu, ktorý slúži na vymedzenie regiónu viac alebo menej poznačeného nemeckým vplyvom. Termín „Mitteleuropa“ sa používal po prvej svetovej vojne aj vo Veľkej Británii či Francúzsku, pričom označoval štáty, ktoré vznikli rozpadom habsburskej monarchie. Išlo o pásmo štátov medzi dvoma veľmocami – Nemeckom a Ruskom.

Význam strednej Európy ako regiónu úplne zanikol po druhej svetovej vojne, keď na kontinente vznikli dva silné mocenské bloky. V historicko-politickom koncepte našiel tento pojem svoje miesto až na rozhraní 80. a 90. rokov minulého storočia, hoci sa v úvahách mysliteľov, politikov či spisovateľov objavoval aj predtým. Ako príklad môžeme uviesť názory českého exilového spisovateľa M. Kunderu, ktorý vo svojej eseji „Únos Západu“ (1986) považuje strednú Európu za región „nachádzajúci sa geograficky v strede, kultúrne na Západe a politicky na Východe“. V tomto kontexte je charakteristický názor I. Karlssona (1998), podľa ktorého „stredná Európa musí byť geopoliticky definovaná vždy znovu, teda po každej zmene mocenskej konfigurácie, a to nielen v európskej, ale aj v globálnej mierke“.

Vyčlenenie regiónu na základe kultúrnych kritérií

Viacerí autori z hľadiska kultúry prisudzujú štátom strednej Európy spoločné znaky, ktoré tento región odlišujú od zvyšku Európy. Podľa týchto názorov ide o oblasť, v ktorej sa miešajú kultúrne vplyvy Východu a Západu.

Jedným z najaktuálnejších príspevkov na túto tému patrí známa kniha S. Huntingtona (1996). Ak by sme mali vyčleniť východnú hranicu strednej Európy práve podľa tohto autora, potom by viedla

po kultúrnej línii, ktorá oddeľuje západný katolícko-protestantský svet a pravoslávny východ. Prebieha po dnešnej východnej hranici Fínska a pobaltských štátov s Ruskom, pokračuje cez západnú polovicu Bieloruska a Ukrajiny, v Rumunsku oddeľuje Transylvániu od ostatnej časti krajiny, následne pokračuje v rovnobežkovom smere cez sever Srbska a Bosny a Hercegoviny, až sa nakoniec tiahne južnou časťou hranice medzi Chorvátskom a Bosnou a Hercegovinou. Ku krajinám strednej Európy tak na základe kultúrno-historického vývoja Huntington priradil aj Estónsko, Lotyšsko, Litvu, Chorvátsko a Slovinsko.

Kultúrne kritériá na vymedzenie Strednej Európy používa vo svojej práci aj P. Jordan (2006). Vyčleňuje osem faktorov, ktoré sú rozhodujúce pre kultúrno-priestorové chápanie strednej Európy. Na základe toho začleňuje do regiónu strednej Európy Nemecko, Luxembursko, Švajčiarsko, Lichtenštajnsko, Rakúsko, Poľsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko, Chorvátsko, Litvu, Lotyšsko a Estónsko. Kultúrne znaky však však poukazujú na pomerne zložitejšiu možnosť, ktorou je zaradenie aj malých prihraničných častí susedných štátov k takto vymedzenému regiónu strednej Európy. Súvisí to predovšetkým so spätosťou týchto oblastí so strednou Európou v dobách minulých alebo aj na báze existencie početnej etnickej alebo religióznej menšiny, ktorej hlavná časť obýva región strednej Európy, vymedzený na základe štátov. Podľa P. Jordana sú takýmito oblasťami na severe dánsky Sønderjylland, na západe východná časť Holandska, nemecké oblasti Belgicka, ako aj francúzske Alsasko a časť Lotrinska, na juhu je to Južné Tirolsko, nachádzajúce sa na severovýchode Talianska. Na východe sem patrí ruská exkláva Kaliningrad, západobieloruská oblasť Grodno, poľsko-ukrajinská Galícia, ukrajinské Zakarpatsko, ukrajinsko-rumunská Bukovina, rumunská Transylvánia a srbská Vojvodina.

Väčšina odborníkov ako napr. B. Hnízdo (2002), N. Davies a R. Moorhouse (2009) či I. Karlsson (1998) považuje za významný kultúrny fenomén dotvárajúci charakter tohto regiónu stredoeurópsku formu židovstva. Podľa B. Hnízda (2002) sa práve židovské komunity, žijúce vo veľkých mestách stali na prelome 19. a 20. storočia nositeľmi stredoeurópanstva. Podobne aj M. Kundera (1986) považuje Židov za hlavný integrujúci a tmeliaci prvok strednej Európy.

Vyčlenenie regiónu na základe sebaurčenia obyvateľstva

Špecifickou kategóriou, ktorá môže prispieť k vymedzeniu regiónov v rámci Európy je subjektívny postoj obyvateľov k začleneniu územia, v ktorom žijú do takejto regionalizácie. Podľa P. Jordana (2006) to je možné vykonať na základe prieskumu v jednotlivých krajinách alebo na základe politických vyjadrení v médiách. Takto stanovená sebaidentifikácia opýtaných je prirodzene závislá od politického prostredia a môže sa veľmi rýchlo meniť.

Existuje všeobecná vedomosť, že dôsledkom prihlásenia sa za Stredoeurópana je pozitívny imidž v protiklade ku hláseniu sa za Východoeurópana alebo Balkánca. Napríklad pre Chorváta je zaradenie sa ku strednej Európe zámerným oddeľovaním sa od krízového Balkánu. Analogicky sa takto dá hovoriť i o pobaltských štátoch, pre ktoré je dôležité ohradiť sa voči ich začleňovaniu do východnej Európy. Podľa P. Jordana (2006) sa z juhovýchodných krajín Európy hrdo hlásia medzi príslušníkov Balkánu iba obyvatelia Bulharska, Macedónska a Albánska.

Ako tvrdí J. Trávníček (2009), myšlienka stredoeurópanstva v súčasnosti zasahuje obyvateľov na severovýchode Talianska, v oblastiach, ktoré historicky patrili niekdajšiemu Rakúsko-Uhorsku. Sú to najmä regióny okolo Terstu, Južné Tirolsko a Furlánsko.

R. Ištók (2006) v súvislosti s vytváraním imidžu štátu v návaznosti na jeho deklarovanú príslušnosť k určitému regiónu uvádza ako príklad Ukrajinu. Tá sa snaží etablovať ako jedna zo stredoeurópskych krajín, čím z geopolitického hľadiska zvyšuje svoju medzinárodnú akceptáciu.

Záver

V našom príspevku sme sa zaoberali významom regiónu strednej Európy v kontexte rôznych prístupov a kritérií k jeho vyčleneniu. Stredná Európa bola aj v minulosti chápaná mnohokrakým spôsobom. Priestorová identita štátov ležiacich na križovatke historických, politických, či kultúrnych vplyvov sa formovala po stáročia. Prvým významným posunom bolo vnímanie tohto regiónu nie na severojužnej osi, ale v smere západ – východ. Za posledných dvesto rokov nastalo vo vývine tohto regiónu obrovské množstvo zmien, až kým sa dostal do dnešnej podoby – aj keď stále nie je všeobecne prijímaný jeho jednotný koncept.

Podľa nášho názoru, vyčlenenie strednej Európy primárne závisí od bádateľa, prístupu a kritérií, ktoré pri vytýčení daného regiónu uplatní. Problémom však zostáva, že napríklad väčšina fyzicko-

geografických vytýčení strednej Európy len z časti koreluje s tradičným chápaním tohto regiónu nielen v politickej geografii, ale najmä medzi širokou odbornou a laickou verejnosťou. A naopak, politický alebo kultúrny geograf len ťažko zdôvodní niektoré vytýčené hranice z fyzicko-geografického hľadiska.

My si myslíme, že by do tohto regiónu mali patriť územia celých štátov napriek tomu, že aj v ich rámci pozorujeme odlišnú orientáciu jednotlivých prihraničných regiónov. Napr. v súvislosti s regionalizáciou Európy môžu byť opodstatnené úvahy o rozdelení zjednoteného Nemecka – ak by sme na základe ekonomicko-hospodárskej situácie či historicko-politických skutočností začlenili územie bývalej NDR do strednej Európy k ďalším postsocialistickým krajinám a spolkové krajiny bývalej NSR do západnej Európy). Zaujímavou možnosťou rozdelenia Európy do regiónov je podľa našej mienky slobodne vyjadrený subjektívny postoj obyvateľov, teda ak sa väčšina obyvateľov štátu nepovažuje za Severoeurópana, Juhoeurópana, Západoeurópana ani Východoeurópana, štát je považovaný za stredoeurópsky.

Literatúra

- BUSEK, E., 2009: *Střední Evropa – co je to?* In: Trávníček, J. (ed.): V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém. Brno: Host, 2009, 31-46. ISBN 978-80-7294-323-4
- DAVIES, N., MOORHOUSE, R., 2009: *Návraty střední Evropy*. In: Trávníček, J. (ed.): V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém. Brno: Host, 2009, 100-111. ISBN 978-80-7294-323-4
- GURŇÁK, D., 2006: *Štáty v premenách storočí*. Bratislava: Mapa Slovakia, 2006. 48 s. ISBN 80-89080-47-2
- HNÍZDO, B., 2002: *Geopolitická pojetí střední Evropy*. In: Cabada, L. a kol.: Perspektivy regionu střední Evropy. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002, 35-48.
- HUNTINGTON, S. P., 1996: *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. London: Touchstone Books, 1996. s. 158. ISBN 978-0-7432-3149-7
- IŠTOK, R., 2006: *Geopolitické aspekty stredoeurópskej identity*. In: Gbúrová, M. (ed.): Európske občianstvo a národná identita. Prešov: FF PU, 2006, 259-264.
- IŠTOK, R., 2002: *Karpatský región a jeho historicko-geografická reflexia v kontexte medzivojnového obdobia (1918 - 1939)*. In: Švorc, P. et al. (eds.): Veľká politika a malé regióny. Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch. Karpatský región v medzivojnovom období (1918-1939). Prešov: Univerzum, 2002, 13-19.
- JORDAN, P., 2006: *Großgliederung Europas nach kulturellräumlichen Kriterien*. StAGN Empfehlung zur Großgliederung Europas, 2006. [online], [citované 19.07.2010]. Dostupné na internete: <http://141.74.33.52/stagn/Portals/0/070829_Text_ER4_05_jordan.pdf>
- KARLSSON, I., 1999: *Central Europe's boundaries yesterday, today and tomorrow*. University of Strasbourg, 1999. [online], [citované 19.07.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.abisf.com/pdf/CentralEuropesboundariesyesterday,todayandtomorrow.pdf>>
- KARLSSON, I., 1998: *Stredná Európa medzi snom a skutočnosťou*. OS, roč. 2, č. 7, 1998, 21-25.
- KRÁL, V., 1993: *Poznávejme cizí geografické názvy. Evropa*. Geografické rozhledy, roč. 3, 1993/94, č.3, 66-69.
- KUČERA, R., 1992: *Kapitoly z dějin střední střední Evropy*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992. 115 s.
- KUNDERA, M., 1986: *Únos západu*. Praha: Proměny, 23, č. 1, 1986. s. 136
- LACINA, V., HÁJEK, J., 2002: *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*. Praha: Libri, 2002, 184 s. ISBN 80-7277-101-9
- LE RIDER, J., 2008: *Mittleuropa, Zentraleuropa, Mittelosteuropa. A Mental Map of Central Europe*. In: European Journal of Social Theory. 11 (2) Sage Publications, 2008, 155-169.
- TRÁVNÍČEK, J. (ed.), 2009: *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host, 2009, 241-304. ISBN 978-80-7294-323-4
- ZEUNE, G., 1996: *Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung*. In: Cede, P., Fleck, D.: Der Mitteleuropabegriff. Entwicklung und Wandel unter dem Einfluß zeitspezifischer Geisteshaltungen. 1996. [online], [citované 15.08.2010]. Dostupné na internete: <http://www.uni-graz.at/geowww/geo/geoweb_magazin_artikel_detail.php?recordID=113>

Comparative Analysis of the Approaches to the Delimitation of Central Europe Region

Zuzana JAKABOVÁ, Michal JENČO

***Summary:** This paper tries to define the region of Central Europe and particular aspects of its delimitation. We do not incline to the opinion that its delimitation would just be of insignificant importance. On the contrary, residents living between Northern, Southern, Western and Eastern Europe have great interest in retaining the identity they have been creating in this area throughout centuries.*

However, delimitation of Central Europe is very difficult process, which experts still fail to agree on. We selected three criteria on the basis of which we wanted to come to a definition of Central Europe. The first was physical-geographical criterion. The authors cannot agree on physical-geographical element according to which it would be the most suitable to delimitate the region of Central Europe. Among the most frequent criteria is relief, but we can see divisions according to climatic, hydrological, vegetative or other aspects as well. The second possibility is to delimitate the region on the grounds of historical-political criteria. The greatest differences emerge here either from the nationality of authors or from the actual time period in which the authors published. Understanding the Central Europe concept is different in German, British, French literature or in the literature of former socialistic republics. Delimitation of Central Europe according to cultural criteria is complicated, although we can observe certain border regions connections of the states that theoretically do not belong to this area.

In our contribution we have also concentrated on subjective attitude of inhabitants concerning the subjective belonging of territory they live in, to the region of Central Europe. In some countries, declaring to be "Central European" creates relatively positive image.

Discussions about Central Europe delimitation have risen after 1989. Since this process is influenced by many factors, unification of attitudes to this topic seems to be nearly impossible.

Adresa autorov:

Mgr. Zuzana Jakobová
Katedra geografie a regionálneho rozvoja
Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita
Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov
zjakabova@gmail.com

Mgr. Michal Jenčo
Katedra geografie a regionálneho rozvoja
Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita
Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov
misojenco@gmail.com